

Sonja Ristell & Janita Viitajylhä

PÄÄMÄÄRÄNÄ OSALLISUUS

Materiaalikansio lasten osallisuuden tukemisesta Lastenliiton kerhotoiminnassa

PÄÄMÄÄRÄNÄ OSALLISUUS

Materiaalikansio lasten osallisuuden tukemisesta Lastenliiton kerhotoiminnassa

Sonja Ristell & Janita Viitajylhä
Opinnäytetyö
Syksy 2019
Sosiaalialan tutkinto-ohjelma
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan tutkinto-ohjelma

Tekijät: Sonja Ristell & Janita Viitajylhä

Opinnäytetyön nimi: Päämääränä osallisuus – Materiaalikansio lasten osallisuuden tukemisesta Lastenliiton kerhotoiminnassa

Työn ohjaajat: Riikka Huttunen & Aira Vähärautio

Työn valmistuslukukausi ja -vuosi: Syksy 2019

Sivumäärä: 31+3

Toiminnallisen opinnäytetyön tarkoituksena oli luoda sähköinen materiaalikansio Lastenliiton kerho-ohjaajille. Opinnäytetyömme taustalla on vuonna 2017 tehty opinnäytetyö ”Lasten ja nuorten osallisuus Kansallisen Lastenliiton toiminnassa”, josta ilmeni, että osallisuus toteutuu vaihtelevasti Lastenliiton toiminnassa. Osalle Lastenliiton toimijoista osallisuus on sekä käsitteenä, että käytännön tasolla vielä tuntematon. Yhteyshenkilönämme toimi Lastenliiton Espoon alueen järjestökoordinaattori, mutta materiaalikansio jaetaan valtakunnallisesti kaikkiin Lastenliiton aluejärjestöihin.

Materiaalikansion tavoitteena on antaa ideoita ja tietoa Lastenliiton kerho-ohjaajille ja muille työntekijöille osallisuudesta ja sen toteuttamisesta, jotta osallisuudesta tulisi pysyvä ja automaattinen ajattelu- ja toimintatapa. Materiaalikansion laatukriteereiksi määriteltiin selkeys, helposti ymmärrettävyys ja se, että kansiossa olisi sopiva määrä tietoa sekä ideoita ohjaajien käyttöön.

Opinnäytetyön tietoperustassa keskitytään lasten ja nuorten osallisuuteen sekä osallisuuteen kerhotoiminnassa ja ohjaajan rooliin osallistajana. Tietoperustassa käymme myös läpi kolme osallisuuden mallia. Sekä tietoperustan, että materiaalikansion sisällön tekemisessä hyödynnettiin aiempia tutkimus- ja kirjallisuuslähteitä sekä aiempaa opinnäytetyötä Lastenliitolle. Materiaalikansion ideointivaiheessa käytimme soveltaen ideapankki menetelmää. Keskustelimme yhteistyökumppanin kanssa hänen toiveistaan, joista saimme hyvän pohjan kehittelyvaiheeseen.

Lopputuloksena valmistui materiaalikansio lasten osallisuuden tukemisesta Lastenliiton kerhotoiminnassa. Materiaalikansiossa avataan lyhyesti osallisuuden käsitettä sekä annetaan konkreettisia ideoita ja vinkkejä ohjaajille siitä, miten toimia osallistajana sekä kuinka kerätä lapsilta palautetta toiminnasta. Kansio sisältää myös kehittelimme Lastenliiton osallisuuden tikapuut.

Materiaalikansion arviointikyselystä saatu palaute oli rakentavaa ja positiivista. Tulevaisuudessa olisi hyvä tehdä uusi kartoitus Lastenliiton sen hetkisestä osallisuuden toteutumisesta, jotta nähtäisiin, onko tilanteeseen tullut muutosta materiaalikansion käyttöönoton jälkeen.

Asiasanat: osallisuus, kerhotoiminta, lapset, nuoret

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Social Services

Authors: Sonja Ristell & Janita Viitajylhä

Title of thesis: Aiming for Participation: Material for Supporting Participation of Children in Club Activities of the National Organization for Children

Supervisors: Riikka Huttunen & Aira Vähärautio

Term and year when the thesis was submitted: autumn 2019

Number of pages: 31+3 appendices

The main target group of National Organization for Children is children and adolescents under 15 years. They organize after school clubs, summer camps, trips and events for children and their families. The organization is interested in all topics concerning children and youth, and their aim is to promote life control, tolerance and responsibility among children and youth.

The purpose of this practice-based Bachelor's thesis was to create digital material for club counselors of National Organization for Children (Lastenliitto). This Bachelor's thesis was based on another thesis made in 2017 which revealed that participation of children in the activities of National Organization for Children was variable, and the concept and implementation of participation were unknown to some of the workers of the organization.

The aim of the digital material was to give ideas and information about participation for club counselors and other workers of the National Organization for Children. The idea of giving ideas and information is that participation would be a long-lasting mindset and a method and, in this way, would increase children's participation. The quality criteria of the digital material were clarity, readability and enough information and new ideas for implementation of participation.

The knowledge base of the digital material was the previous thesis, studies and literature about participation. The digital material was developed with the help of an idea bank method. The final outcome was a digital material for supporting participation of children in club activities. The digital material includes information about participation, ideas and tips as well as a participation ladder how to participate children and how to get feedback from the children.

The feedback given by the club counselors on the digital material file was positive and constructive. It would be interesting to study more about the state of participation in the activities of National Organization for Children in order to get information on children's participation in the activities compared to the state in 2017.

Keywords: participation, club activity, children, adolescent

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 OSALLISUUS	8
2.1 Oikeus osallisuuteen	8
2.2 Lasten ja nuorten osallisuus	8
2.3 Osallisuus kerhotoiminnassa ja ohjaajan rooli	10
3 OSALLISUUDEN MALLIT	12
3.1 Roger Hartin osallisuuden tikapuut	12
3.2 Harry Shierin osallisuuden tasomalli	13
3.3 Nigel Thomasin osallisuuden malli.....	14
4 PROJEKTIN TOTEUTTAMINEN	15
4.1 Yhteistyökumppanimme Lastenliitto.....	15
4.2 Projektin tarkoitus ja tavoitteet	16
4.3 Projektin vaiheet.....	18
4.3.1 Ongelman tunnistaminen ja ideointivaihe	18
4.3.2 Luonnostelu- ja kehittelyvaihe	19
4.3.3 Materiaalikansion arviointi	21
4.3.4 Viimeistelyvaihe	24
5 POHDINTA	26
LÄHTEET	29
LIITTEET.....	32

1 JOHDANTO

Osallisuus on yleisesti käytetty käsite, ja sen merkitys vaihtelee käyttötilanteen mukaan. Osallisuutta on tutkittu paljon, mutta siitä huolimatta sille ei olla onnistuttu laatimaan täsmällistä ja yleisesti hyväksyttyä määritelmää. (Gretschel & Kiilakoski 2007, 10.) Osallisuus tarkoittaa yksilön kokemusta siitä, että hänellä on mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisönsä asioihin ja olla mukana päätöksenteossa (Parikka-Nihti & Suomela 2014, 47). Osallisuus on enemmän kuin mahdollisuus osallistumiseen, sillä yhteisön toimintaan osallistuminen on mahdollista myös ilman yksilön osallisuuden kokemusta. (Marjanen, Marttila & Varsa 2013, 78.) Osallisuuden kokemus tuottaa halua vaikuttaa ympäristöön sekä olla osana sitä (Gretschel ym. 2007, 10). Osallisuus tulisi nähdä laajasti yhteisöön kuulumisena, sillä vain vastavuoroisessa toiminnassa kummankin osapuolen on mahdollista kokea, että heidän toiminnallaan ja ajatuksillaan on merkitystä (Parikka-Nihti ym. 2014, 47-49). Yksilön on koettava itsensä arvokkaaksi ja yhteisön tulee olla sellainen, että osallisuus on mahdollista (Gretschel ym. 2007, 10- 14).

Lasten ja nuorten osallisuus on ajankohtainen ja tärkeä aihe, jonka takaamiseksi on luotu useita lakeja, jotka velvoittavat eri toimijoita lisäämään ja ylläpitämään lasten ja nuorten osallisuutta (Tervonen 2009, 8). Osallisuuteen on kiinnitetty huomiota enenevässä määrin ja se tulee näkymään yhteiskunnassamme tulevaisuudessa entistä vahvemmin. Myös yhteistyökumppanimme Lastenliitto on linjannut kehittämiskohteekseen lasten osallisuuden edistämisen toiminnassaan (Kansallinen Lastenliitto ry 2019, viitattu 21.1.2019).

Otimme syksyllä 2018 yhteyttä Lastenliiton Espoon järjestökoordinaattoriin, ja kysyimme, olisiko heillä tarvetta opinnäytetyölle. Järjestökoordinaattori ehdotti muutamia opinnäytetyönaiheita, joista valitsimme osallisuuden tukemisen Lastenliiton toiminnassa. Opinnäytetyömme tarkoituksena on luoda Lastenliiton kerho-ohjaajille materiaalikansio osallisuuden toteuttamisesta. Materiaalikansio tulee sisältämään teoriaa osallisuudesta, kehittelemämme osallisuuden tikapuut sekä ohjeita ja vinkkejä kerho-ohjaajille osallisuuden toteuttamisesta. Materiaalikansio toteutetaan verkkoversiona. Opinnäytetyömme taustalla on vuonna 2017 tehty opinnäytetyö ”Lasten ja nuorten osallisuus Kansallisen Lastenliiton toiminnassa”. Aiempi opinnäytetyö sisältää kartoituksen Lastenliiton osallisuuden nykytilasta sekä kehittämissuhteet kyseiseen aiheeseen. Opinnäytetyön tuloksista ilmeni, että Lastenliiton toiminnassa osallisuus toteutuu vaihtelevasti. Osallisuuden käsite sekä osallisuus käytännön tasolla ovat vielä osittain tuntemattomia kaikkien

toimijoiden keskuudessa. Lapsia ja nuoria kuullaan, mutta keinoja osallisuuden kokonaisvaltaiseen ja monipuoliseen toteuttamiseen ei vielä ole. (Paavola & Poutanen 2017, 33-36.)

Toteutamme opinnäytetyömme toiminnallisena opinnäytetyönä. Opinnäytetyössämme tutkimme ja hyödynnämme aiempaa tutkimustietoa ja kirjallisuutta osallisuudesta sekä aiemmin Lastenliitolle tehtyä opinnäytetyötä osallisuuden nykytilasta. Hyödynnämme aiempaa tietoa sekä omaa luovuuttamme kansion tekemisessä. Osallisuuden materiaalikansio on suunnattu Lastenliiton kerho-ohjaajille ja se tulee valtakunnallisesti koko Lastenliiton käyttöön. Kun materiaalikansio on valmis, Lastenliitto saa sen käyttöönsä, ja heillä on myös oikeus muokata sitä tulevaisuudessa. Pitkän aikavälin tavoitteena on, että osallisuudesta tulisi heille automaattinen ja pysyvä osa toimintaa. Kansion tavoitteena on kehittää Lastenliiton työntekijöiden lasten osallisuutta koskevaa osaamista, sekä saada ohjaajat toteuttamaan osallisuutta kerhotoiminnassa siten, että myös lapset pitävät omaa osallisuuden kokemustaan luonnollisena. Vaikka materiaalikansio on suunnattukin ohjaajille, toiminnan kohderyhmänä on kuitenkin työntekijöiden osaamisen kehittymisen kautta toiminnassa mukana olevat 3-13 vuotiaat lapset ja nuoret.

Oppimistavoitteenamme on vahvistaa ammatillista osaamistamme sosionomeina. Tavoitteenamme on keskittyä kehittämään tutkimuksellista kehittämis- ja innovaatio-osaamistamme, kriittistä ja osallistavaa yhteiskuntaosaamista sekä työyhteisöosaamista. Tavoitteenamme on oppia edistämään lasten ja nuorten osallisuutta ja sen mahdollistamista, jota voimme hyödyntää tulevina sosionomeina. Tavoitteenamme on kehittää yhteistyötaitojamme eri toimijoiden kanssa sekä oppia kumppanuuslähtöistä kehittämistä. Lisäksi opinnäytetyön kautta kehitymme ammatillisessa reflektiossa. (Sosiaalialan ammattikorkeakouluverkosto 2016, viitattu 14.11.2019.)

2 OSALLISUUS

2.1 Oikeus osallisuuteen

2000- luvulta lähtien lasten ja nuorten osallisuus on ollut yhteiskunnallisena puheenaiheena. Osallisuus ja mahdollisuus vaikuttamiseen ovat ihmisen perusoikeuksia, niinpä lasten ja nuorten kuulemisesta ja osallisuudesta on säädetty sekä suomalaisia, että kansainvälisiä lakeja ja asiakirjoja. (Tervonen 2009, 3.)

YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsilla tulee olla oikeus ilmaista vapaasti omat näkemyksensä ja mielipiteensä häntä koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen ikä- ja kehitystason mukaisesti. (Piironen 2007, viitattu 29.9.2019.) Suomen perustuslain 2. luvun 6§:ssä sanotaan, että ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa asettaa eri asemaan esimerkiksi sukupuolen, iän, vammaisuuden tai uskonnon perusteella. Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. (Suomen perustuslaki 731/1999.) Nuorisolain 6. luvun 24§:ssä kerrotaan nuorten osallistumisesta ja kuulemisesta. Nuorille tulee järjestää mahdollisuus osallistua alueellista ja paikallista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden käsittelyyn. Nuoria on kuultava myös heitä koskevissa asioissa. (Nuorisolaki 1285/2016.) Kuntalaissa otetaan myös osallisuus huomioon. Kuntalain 5. luvun 22§: n mukaan ”Kunnan asukkailla ja palvelujen käyttäjillä on oikeus osallistua ja vaikuttaa kunnan toimintaan. Valtuuston on pidettävä huolta monipuolisista ja vaikuttavista osallistumisen mahdollisuuksista.” (Kuntalaki 410/2015.)

2.2 Lasten ja nuorten osallisuus

Karlssonin (2012) mukaan lasten ja nuorten osallisuus on jotakin, mistä aikuisten on välillä vaikea saada kiinni. Osallisuus on ilmiö, joka muodostuu eri tavoin eri toimintaympäristöissä ja sen takia osallisuudesta on lähes mahdotonta kirjoittaa yhtä, kaiken kattavaa ohjetta tai määritelmää sen toteuttamiseen. (Pelastakaa Lapset ry:n 2019, 6.) Lasten ja nuorten osallisuus on käsite, jossa ihmiskuvamme, käsityksemme lapsuudesta ja toisen ihmisen kunnioittamisesta konkretisoituvat. Lasten ja nuorten osallistuminen toimintaan passiivisina vastaanottajina tai aktiivisina toimijoina heijastavat käsitystämme lapsuudesta ja nuoruudesta. Monesti lapsuutta ja nuoruutta on pidetty vain vaiheena kohti aikuisuutta, jolloin aikuisen tehtävänä on päättää asioista lapsen puolesta. Kun

lapsuutta ja nuoruutta tarkastellaan erityislaatuisina kehitysvaiheina sekä lasta aktiivisena toimijana ja osana yhteiskuntaa, tärkeäksi seikaksi nousee lasten ja nuorten tunne omasta toimijuudestaan – osallisuudesta. (Parikka-Nihti ym. 2014, 52-53.)

Lasten ja nuorten osallisuuden toteuttamisessa on keskeistä heidän näkemyksiensä kunnioittaminen. Lasten ja nuorten oikeus tulla kuulluksi koskee sekä yksittäistä lasta, että lapsiryhmää. Lasten ja nuorten rohkaiseminen aktiiviseen toimijuuteen, sekä oman mielipiteen muodostamiseen ja ilmaisemiseen on ehdottoman tärkeää. Lähtökohtana on, että lasten ja nuorten kuuleminen ei ole tilapäistä, vaan aikuisen ja lapsen tiivis vuoropuhelu on jatkuva ja automaattinen ilmiö. (Hakalehto 2015, 375-376.) Täytyy muistaa, että osallisuuteen kuuluu myös vapaaehtoisuus. Lapsen ei ole pakko ilmaista näkemyksiään, eikä häntä saa painostaa mielipiteen kertomiseen. Siihen on kuitenkin tarjottava lapselle mahdollisuus. (Lapsen oikeuksien viikko 2018, viitattu 29.9.2019.)

Lasten ja nuorten osallisuudella ei tarkoiteta liian suuren vastuun tai päätösvalan antamista lapsille ja nuorille, vaan aikuisella säilyy aina kasvatuksellinen päävastuu toiminnasta. Jotta lasten ja nuorten osallisuus onnistuisi, he tarvitsevat tuekseen välittäviä ja kunnioittavia aikuisia, sillä rajojen määrittäminen on aina aikuisen tehtävä. Aikuinen arvioi myös lasten kehitystason mukaisesti, paljonko vastuuta heille voi antaa. (Piironen 2007, 6.) Osallisuutta tukevan aikuisen täytyy olla luotettava ja työnsä osaava, hänellä on tarpeeksi tietoa ja kykyä mahdollistaa osallisuus ja kannustaa lapsia siihen (Pajulammi 2014, 150). Mitä nuorempana lapselle annetaan hänen kehitystasolleen sopivaa vastuuta, sen helpompaa ja luontevampaa hänen on myöhemmin elämässään vaikuttaa ja osallistua. Lasten ja nuorten osallisuuden arvostamisen kannalta tärkein paikka on koti, sen jälkeen päivähoito tai koulu, vapaa-ajan toimijat ja järjestöt. (Piironen 2007, 6.)

Osallisuuden edellytys on, että lapsi kokee olevansa tärkeä, hyväksyty ja arvostettu omassa yhteisössään (Marjanen ym. 2013, 78). Se, kuinka hyvin otamme lapset ja nuoret huomioon toimijoina ja osallisina yksilöinä vaikuttaa siihen, kuinka arvostetuiksi lapset ja nuoret itsensä kokevat (Piironen 2007,6). Kun lapsi pääsee olemaan osallisena, hän oppii hallitsemaan ajatteluaan ja toimintaansa. Lapsen havaitessa, kuinka juuri hänen mielipiteillään on väliä, lapsi oppii myös kantamaan vastuuta asioista. (Parikka-Nihti ym. 2014, 53.) Osallisuuden tavoitteena on opettaa lapsille ja nuorille, etteivät asiat vain tapahdu, vaan asioiden toteutumisen eteen täytyy tehdä jotakin. Näin syntyy sekä kriittisesti, että avoimin silmin elämää katsovia kansalaisia. (Piironen 2007, 6.)

Lapsia ja nuoria osallistavassa toiminnassa on pitkälti kyse aikuisten toiminnasta, heidän asenteistaan ja arvoistaan. Usein aikuiset toimivat ”lasten parhaaksi” kyseenalaistamatta sitä. Lasten kannustaminen osallisuuteen ja osallistumiseen on nyky-yhteiskunnassa erityisen tärkeää, sillä lasten määrä yhteiskunnassamme on vähentynyt. (Piiroinen 2007, 6.)

2.3 Osallisuus kerhotoiminnassa ja ohjaajan rooli

Kerhotoimintaa tulee toteuttaa siten, että se lisää lasten ja nuorten onnistumisen kokemuksia ja osallisuutta. Lasten ja nuorten äänen pitäisi tulla kuulluksi toiminnassa, heidän pitäisi päästä osallistumaan sen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin. Kerhotoiminnan tulee edistää lasten ja nuorten aktiivista roolia. (Hakalehto 2015, 375-376.)

Kerhotoimintaa suunniteltaessa tulee ottaa huomioon lasten ja nuorten tarpeet ja heidän omat toiveensa. Lasten ja nuorten tulisi ikätasonsa mukaan saada osallistua esimerkiksi kerhon yhteisten sääntöjen keksimiseen, ja saada näin kokemuksia osallisuudesta. (Hakalehto 2015, 375.) Ihanteellista kerhotoiminnassa olisi, että ohjaajat sekä lapset ja nuoret loisivat yhdessä toiminnalleen erityistavoitteet sekä toteuttaisivat yhteissuunnittelua, sillä se sitouttaa lapsia kerhotoimintaan (Kansanen 2004, 102-103). Pienimpien lasten osallisuus kerhotoiminnassa voi alkaa heidän mukanaolostaan ja heidän kuulluksi tulemisestaan, sekä lasten tekemistä valinnoista heille esitettyjen vaihtoehtojen pohjalta. Tavoitteena on kuitenkin lasten kasvaessa edetä heidän omiin aloitteisiinsa ja ideoihinsa. (Turja & Fonsén 2010,31.)

Lasten ja nuorten osallisuutta ja sen vaikutuksia tulisi arvioida ja analysoida toiminnan jälkeen. Olisi tärkeää, että lapsille ja nuorille kerrottaisiin myöhemmin siitä, miten heidän osallisuutensa vaikutti toteutettuun asiaan. Olisi myös hyvä, että lapset ja nuoret saisivat olla mukana, kun arviointeja ja analyysyjä tehdään. (Pajulammi 2014, 150.)

Kerhotoiminnassa lasten ja nuorten osallisuuden toteutuminen vaatii ohjaajilta osaamista. Laadukkaan sekä yhteisöllisyyttä ja ryhmäytymistä edistävän kerhotoiminnan takeena ovat koulutetut ja osallisuuteen perehtyneet ohjaajat. Kerhotoiminnassa kaikilla lapsilla ja nuorilla tulee olla yhtäläinen mahdollisuus tulla kuulluksi, nähdyksi ja huomioiduksi. Kaikilla tulee olla myös yhtäläiset mahdollisuudet vaikuttaa kerhotoiminnan sisältöön. Kerho-ohjaajat pystyvät omalla toiminnallaan vaikuttamaan siihen, että lapset ja nuoret löytävät ryhmästään kavereita, sekä siihen,

miten esimerkiksi uudet kerholaiset otetaan mukaan toimintaan tai miten ryhmässä oleviin vähemmistön edustajiin suhtaudutaan. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2019, 25-26.)

Ohjaajana on hyvä muistaa, että osallisuudessa ei ole kyse mistään ihmeellisestä ja paljon resursseja vaativasta toiminnasta, vaan kyse on ennemminkin ajattelu- ja toimintavasta. Ajatus on, että lapset tekevät ja ohjaaja tukee. Ohjaajan vastuulla on kuitenkin varmistaa, että lasten ideat ovat toteuttamiskelpoisia. Osallisuustyössä ohjaajan on kyettävä kuuntelemaan lapsia ja heidän tunteitaan sekä reagoida niihin, sillä osallisuus ei voi rakentua pelkästään ohjaajan omaan kokemukseen ja tunteeseen osallisuuden toteutumisesta. Osallisuus ei ole osallisuutta ilman, että toimintaan osallistuvat lapset tuntevat olevansa osallisina. Ei riitä, että ohjaajalla on tunne, että lapset ovat osallisia. (Sovijärvi 2013, viitattu 29.9.2019.) Osallistavan toiminnan rakentuminen riippuu siitä, kuinka tärkeänä ohjaaja pitää lasten vaikuttamismahdollisuuksia. Ohjaajan tulee osoittaa omalla asenteellaan, että hän arvostaa lapsia ja heidän mielipiteitään. Ei riitä, että ohjaaja vain kuuntelee lasten ideoita, vaan hänen täytyy myös toteuttaa niitä. Ohjaajan on tärkeä luottaa lasten kykyihin, sekä antaa lapsille tilaa. (Piironen 2007, 10.)

3 OSALLISUUDEN MALLIT

Osallisuuden hahmottamiseksi ja mittaamiseksi on luotu useita malleja. Osallisuuden käsitteen avaaminen itsessään ei riitä osallisuuden toteuttamiseen käytännössä. Mallit havainnollistavat osallisuuden kulkua ja niiden avulla voi peilata omaa osallisuuden toteuttamistaan. (Marjanen ym. 2013, 79.) Kehittelimme osallisuuden materiaalikansioon Lastenliitolle osallisuuden tikapuut (kuvio 1), joissa sovelsimme Roger Hartin, Harry Shierin ja Nigel Thomasin osallisuuden malleja. Valitsimme nämä kolme mallia, koska ne ovat selkeitä ja soveltuvat tarpeisiimme. Halusimme ottaa huomioon saman asian kuin Roger Hart, että aina ei tarvitse tavoitella korkeimmalle tasolle pääsyä. Harry Shierin mallista halusimme ottaa vaikutteita sen takia, että siinä otetaan huomioon aikuisen ja lapsen välinen vuorovaikutus. Koimme tärkeäksi myös ottaa huomioon lasten yksilöllisyyden, niin kuin Nigel Thomas on omassa mallissaan ottanut. Seuraavaksi avaamme kolme eri osallisuuden mallia, jotka ovat Roger Hartin tikapuumalli, Harry Shierin osallisuuden tasomalli sekä Nigel Thomasin osallisuuden malli.

3.1 Roger Hartin osallisuuden tikapuut

Roger Hart on luonut osallisuuden tikapuut, joissa on kahdeksan eri tasoa. Tasot kuvaavat lasten osallisuutta vuorovaikutuksessa aikuiseen. Mitä korkeammalle tikapuissa edetään, sitä vahvemmin osallisuus toteutuu. Tasot ovat seuraavat:

1. Lapsia ohjataan.
2. Lapset ovat toiminnassa kuin koristeena.
3. lapset ovat mukana muodon vuoksi.
4. Lasten mielipiteitä kuullaan, mutta aikuiset tekevät päätökset.
5. Lapsilta kysytään toiminnasta ja heitä kuullaan.
6. Lasten kanssa tehdään päätökset, mutta aloitteet tulevat aikuisilta.
7. Lapset aloittavat ja ohjaavat toiminnan.
8. Lapset ja aikuiset päättävät yhdessä. Toiminta on lapsilähtöistä.

Hartin (1999) mukaan kolmella ensimmäisellä tasolla osallisuutta ei tapahdu juuri lainkaan. Ensimmäisellä tasolla lapset ovat mukana, mutta heidän ajatuksiaan tai mielipiteitään ei kysytä. Toisella tasolla lapset osallistuvat, mutta tekevät vain sitä mitä heille sanotaan. Kolmannella tasolla

lasten mielipiteitä kysytään vain muodon vuoksi. Neljänneltä tasolta lähtien osallisuus kasvaa tasoittain, ja lapset ovat tietoisia toiminnan tarkoituksesta. (Jokimies 2013, 13.) Neljännellä tasolla lasten mielipiteitä kuullaan. Lapset ovat mukana vapaaehtoisesti, mutta aikuiset kuitenkin tekevät lopulliset päätökset. Tasolla viisi lapsilta kysytään toiminnasta ja heidän mielipiteitään ja ajatuksia huomioidaan. Kuudennella tasolla lapset otetaan mukaan sekä suunnittelun, että toteutuksen jokaiseen vaiheeseen, mutta aikuiset tekevät aloitteen toimintaan. Seitsemännellä tasolla lapset tekevät aloitteen toimintaan ja ovat itse toteuttajina toiminnassa. Aikuiset pysyvät kuitenkin taustalla toiminnassa ja auttavat tarvittaessa. Viimeisellä tasolla lapset ja aikuiset toimivat tasavertaisina toiminnan suunnittelijoina. He ideoivat ja aloittavat toiminnan yhdessä sekä tekevät päätökset yhdessä. (Marjanen ym. 2013, 78.)

Hartin (1999) mukaan tikapuumallissa tarkoituksena ei ole, että aina tavoiteltaisiin korkeinta tasoa vaan, että lapselle annetaan mahdollisuus valita oman osallisuutensa taso. (Jokimies 2013, 13.) Hartin mallia kohtaan on esitetty kritiikkiä, sillä hänen mallinsa ei ota huomioon osallisuuden subjektiivista kokemusta, vaan siinä oletetaan, että osallisuuden kokemus lisääntyy automaattisesti yhdessä vallan ja vaikutusmahdollisuuksien kasvaessa (Marjanen ym. 2013, 79).

3.2 Harry Shierin osallisuuden tasomalli

Harry Shier on kehittänyt oman osallisuuden tasomallin, jossa on viisi eri tasoa. Shierin tasomallin tasot ovat seuraavat:

1. Lapsia kuunnellaan.
2. Lapsia tuetaan mielipiteiden ilmaisemisessa.
3. Lasten näkemykset otetaan huomioon.
4. Lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin.
5. Lasten kanssa jaetaan valtaa ja vastuuta päätöksenteossa.

(Marjanen ym. 2013, 81.)

Shierin (2001) mukaan viiteen eri tasoon sisältyy jokaiseen kolme eri sitoutuneisuuden astetta, jotka ovat välttämättömiä osallisuuden toteutumisen kannalta (Jokimies 2013, 14). Shierin mallissa osallisuutta tarkastellaan lapsen ja aikuisen vuorovaikutuksen kautta. Tasomallissa on ulottuvuus, joka sisältää sen, miten aikuisen valmiudet, mahdollisuudet ja velvollisuudet suhteutuvat lasten

osallisuuteen. Ensimmäisellä tasolla osallisuus on vähäisintä ja viidennellä suurinta. Minimi edellytykset osallisuudesta toteutuvat vasta, kun kolmen ensimmäisen tason kriteerit toteutuvat. Shierin mallissa aikuisen rooli on keskeisessä osassa lasten osallisuuden mahdollistamisessa. Shierin mallissa ei ole tiettyä erillistä tasoa, jossa lapset tekisivät itsenäisiä päätöksiä. (Marjanen ym. 2013, 81.)

3.3 Nigel Thomasin osallisuuden malli

Nigel Thomas on myös kehittänyt oman osallisuuden mallinsa, sillä hän on kritisoinut aikaisempia malleja, joissa osallisuus mielletään vain yksiulotteiseksi ominaisuudeksi. Thomasin mallissa osallisuuden ulottuvuuksia on kuusi:

1. Mahdollisuus valita.
2. Mahdollisuus saada tietoa.
3. Mahdollisuus vaikuttaa prosessiin.
4. Mahdollisuus ilmaista itseään.
5. Mahdollisuus saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen.
6. Mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin.

(Marjanen ym. 2013, 81.)

Thomasin malli korostaa lasten tilanteiden yksilöllisyyttä. Toinen lapsi saattaa tarvita toista lasta enemmän tietoa, jotta voisi muodostaa mielipiteensä ja ilmaista sen niin, että häntä kuullaan ja hänen ajatuksilleen annetaan arvoa. Thomasin mukaan kasvattajilla on neljä erilaista lähestymistapaa, jotka vaikuttavat heidän asenteisiinsa ja suhtautumiseensa, jotka taas määrittävät heidän pedagogisia valintojaan. Lähestymistavat ovat kliininen, byrokraattinen, arvosidonnainen sekä kyyninen. Kasvattajan täytyy reflektoida omaa toimintaansa, jotta yhteisöllisyys voidaan synnyttää ja jotta sitä voidaan ylläpitää. (Marjanen ym. 2013, 83.)

4 PROJEKTIN TOTEUTTAMINEN

4.1 Yhteistyökumppanimme Lastenliitto

Lastenliitto on vuonna 1972 perustettu valtakunnallinen lapsi- ja varhaisnuorisojärjestö, joka järjestää monipuolista harrastustoimintaa lapsille, nuorille ja lapsiperheille. Lastenliiton toimintamuotoja ovat kerhot, leirit, koulutukset ja tapahtumat, sekä aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestäminen. Lastenliitto järjestää ympäri vuoden myös erilaisia koko perheen tapahtumia. Kaikki Lastenliiton toiminta on matalan kynnyksen toimintaa, joten toiminnassa korostuvat erityisesti leikkimielisyys, yhdessäolo sekä tekemisen ilo. Pyrkimyksenä on luoda lapsille onnistumisen kokemuksia, sekä kehittää lasten sosiaalisia- ja ryhmätyötaitoja. Lastenliiton toiminta on edullista ja kaikille avointa. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 12.3.2019.)

Lastenliiton toiminta pohjautuu kolmelle arvolle; oman elämän hallinnalle, erilaisuuden hyväksymiselle ja vastuuntuntoisuudelle. Arvot pitävät sisällään terveet elämäntavat, vahvan itsetunnon, hyvän käytöksen, luovuuden, aktiivisen kansalaisuuden, osallisuuden, suvaitsevaisuuden, yhteistyökykyisyyden, kestävän kehityksen sekä kansainvälisen vastuun. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 29.9.2019.) Lastenliitto pyrkii tukemaan toiminnallaan vanhemmuutta sekä lasten ja nuorten harrastusmahdollisuuksia. Esimerkiksi aamu- ja iltapäivätoiminnan sekä kesän leiritoiminnan avulla aikuisia tuetaan vanhemmuudessa ja työn ja perheen yhteensovittamisessa. Lastenliitto osallistuu myös aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun edistääkseen lasten ja nuorten hyvän elämän edellytyksiä. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 29.9.2019.)

Lastenliiton harrastustoiminta on monipuolista. Lastenliitossa voi harrastaa muun muassa tanssia, liikuntaa, kokkailua, muskaria, taidetta, tiedettä, keppihevostelua ja sarjakuvia. Aivan pienimpien kerholaisten kanssa harrastuksiin tulee mukaan myös vanhempi, mutta jo kolme vuotiaasta asti lapset harrastavat kerhoissa yhdessä ohjaajan kanssa. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 29.9.2019.)

Lastenliiton kerhotoiminta on jaettu kahdelle eri toimintakaudelle, syyskaudelle ja kevätkaudelle. Molemmille kerhokausille tulee ilmoittautua erikseen. Toimintaan sitoudutaan yhdeksi kaudeksi kerrallaan, jolloin on mahdollisuus kokeilla, onko kerhoharrastus lapselle sopiva. Tässä korostuu matalan kynnyksen periaate. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 29.9.2019.) Lastenliiton kerhotoimintaa toteutetaan kerran viikossa ryhmän mukaan 30-90 minuutin ajan. Yhdessä kerhossa lapsia on 8-15, mutta alle kouluikäisten ryhmissä maksimimäärä on 12.

Kerho-ohjaajat työskentelevät yksin. Heidän työkuvaansa kuuluu kerhotoiminnan suunnittelu ja ohjaaminen, turvallisuudesta ja lapsista huolehtiminen sekä esivalmistelut ja siivous kerhon jälkeen. Lastenliiton kerho-ohjaajat saavat palkkaa yksityisen sosiaalipalvelualan työehtosopimuksen mukaan. (Kansallinen Lastenliitto 2019, viitattu 29.9.2019.) Lastenliiton kerho-ohjaajien koulutustautalla ei ole suurta merkitystä, sillä kerhotoiminta ei perustu mihinkään opetussuunnitelmaan, vaan tärkeintä on, että ohjaaja pystyy luomaan turvallisen ilmapiirin, jossa lapset voivat luontevasti toteuttaa itseään. Vuonna 2019 ohjaajina on toiminut lähihoitajia, musiikkipedagogi, liikunnanohjaaja, kuvataiteilija, nukketheaterikasvattaja, koulunkäynnin aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaaja, sosionomi, luokanopettajaopiskelija, käsityönopettaja sekä pari lukiosta valmistunutta, joilla on vahva harrastustoiminnan ohjaustausta.

4.2 Projektin tarkoitus ja tavoitteet

Opinnäytetyömme tarkoituksena on luoda sähköinen osallisuuden materiaalikansio Lastenliiton kerho-ohjaajien käyttöön. Osallisuuden materiaalikansiossa on tarkoituksena avata lyhyesti osallisuuden käsitettä sekä antaa ohjaajille konkreettisia ideoita ja vinkkejä osallisuuden toteuttamiseen kerhotoiminnassa. Tarkoituksena on, että kansiossa määritellään, mitä osallisuus tarkoittaa juuri Lastenliiton toiminnassa. Tarkoitus on, että materiaalikansio sisältää ideoita siitä, miten palautetta voi kerätä lapsilta. Tarkoituksenamme on luoda ohjaajille materiaalikansio, josta he voivat saada helposti ideoita käyttöönsä. Lisäksi tarkoituksenamme on luoda materiaalikansioon osallisuuden tikapuut (katso kuvio 1), jotka sopivat Lastenliiton kerhotoimintaan osallisuuden tueksi.

Tavoitteenamme on antaa tietoa ja ideoita osallisuuden toteuttamisesta, sekä kehittää Lastenliiton työntekijöiden; ohjaajien ja toimistovirkailijoiden lasten osallisuutta koskevaa osaamista. Toimistovirkailijalla tarkoitamme Lastenliiton työntekijöitä, jotka toimivat Lastenliitolla erilaisissa hallinnon työtehtävissä, kuten rekrytoinnissa, toiminnan suunnittelussa, ohjaajien perehdytyksessä

ja toiminnan kehittämisessä. Pitkän aikavälin tavoitteena on, että osallisuudesta tulisi Lastenliiton työntekijöille automaattinen ja pysyvä ajattelu- ja toimintatapa. Tavoitteena on, että osallisuudesta tulisi osa ohjaajien työtä ja sen myötä lasten ja nuorten osallisuus lisääntyisi Lastenliiton kerhotoiminnassa. Vuonna 2017 tehdystä ”Lasten ja nuorten osallisuus Kansallisen Lastenliiton toiminnassa” – opinnäytetyössä selvisi, että yhteisen linjan ja perehdytyksen puute näkyvät Lastenliiton osallisuustoiminnassa. Osa toimistovirkailijoista ei tiedä mitä osallisuus on tai miten se toteutuu. Tämä voi johtua siitä, että osalla toimistotyötä tekevästä henkilöstä saattaa olla jokin muu kuin sosiaalialan koulutus, eikä tällöin osallisuuden käsite ole entuudestaan tuttu. Tavoitteena olisi, että materiaalikansion myötä myös toimistovirkailijat olisivat tietoisia osallisuuden toteuttamisesta ja voisivat näin tarjota ohjaajille mahdollisimman hyvät puitteet mahdollistaa osallisuuden toteuttaminen kerhotoiminnassa. Vaikka materiaalikansio on suunnattukin ohjaajille, lopullisina hyödynsääjinä ovat kuitenkin työntekijöiden osaamisen kehittymisen kautta toiminnassa mukana olevat 3-13 vuotiaat lapset ja nuoret.

Materiaalikansiolle tulee asettaa laatukriteerit, jotta tuotteen laatua voidaan arvioida johdonmukaisesti. Laatutavoitteet voivat liittyä tuotteen sisältöön, kieli- ja ulkoasuun sekä kokonaisuuteen. (Terveyden edistämisen keskus 2001, 9-10.) Materiaalikansiolle asettamamme laatutavoitteet ovat, että kansio on selkeä, helposti ymmärrettävä ja, että siinä on sopiva määrä tietoa ja ideoita ohjaajien käyttöön. Tavoittelemme tiivistä kansiota, jotta lukijan mielenkiinto säilyy ja tiedot ja ideat ovat nopeasti löydettävissä.

Sosiaalialan kompetenssit ovat eettinen osaaminen, asiakastyön osaaminen, palvelujärjestelmäosaaminen, kriittinen ja osallistava yhteiskuntaosaaminen, tutkimuksellinen kehittämis- ja innovaatio-osaaminen sekä työyhteisö-, johtamis- ja yrittäjyysosaaminen (Sosiaalialan ammattikorkeakouluverkosto 2016, viitattu 21.10.2019). Opinnäytetyömme tavoitteena on keskittyä kehittämään tutkimuksellista kehittämis- ja innovaatio-osaamistamme, kriittistä ja osallistavaa yhteiskuntaosaamistamme sekä työyhteisöosaamistamme. Tavoitteenamme on oppia edistämään lasten ja nuorten osallisuutta ja sen mahdollistamista. Tavoitteenamme on kehittää yhteistyötaitojamme eri toimijoiden kanssa sekä oppia kumppanuuslähtöistä kehittämistä. Lisäksi opinnäytetyön kautta kehitymme ammatillisessa reflektiossa.

4.3 Projektin vaiheet

Toteutimme osallisuuden materiaalikansion kehittämisen prosessin tuotekehityksen perusvaiheiden mukaisesti. Ne ovat, ongelmien ja kehittämistarpeiden tunnistaminen, ideointi- ja luonnosteluvaihe, tuotteen kehittäminen ja tuotteen viimeistely (Jämsä & Manninen 2000, 28).

4.3.1 Ongelman tunnistaminen ja ideointivaihe

Tuotteen kehittämisen ensimmäinen vaihe on ongelman tunnistaminen (Jämsä ym. 2000, 29). Lastenliitto tunnistasi ongelman ja kehittämistarpeen, kun heille tehtiin vuonna 2017 opinnäytetyö, jossa kartoitettiin Lastenliiton osallisuuden tilannetta. Ongelman ja kehittämistarpeen tarkentamisessa olennaista on selvittää, mitä ongelma koskee ja kuinka yleinen se on (Jämsä ym. 2000, 31). Lastenliitolla osallisuus toteutui vaihtelevasti. Osallisuus on vielä sekä käsitteen että käytännön tasolla tuntematon joidenkin toimijoiden keskuudessa, mikä rajoittaa osallisuuden toteuttamista. Lapsia ja nuoria kuullaan, mutta keinoja osallisuuden monipuoliseen toteuttamiseen ei vielä ole. (Paavola & Poutanen 2017, 3.)

Saimme Lastenliiton Espoon alueen järjestökoordinaattorilta ehdotuksen syksyllä 2018, että tekisimme Lastenliitolle osallisuuteen liittyvän materiaalikansion, jossa olisi kerho-ohjaajille materiaalia heidän osallisuuden toteutuksen tueksi. Tarkoituksena on, että materiaalikansio tulisi valtakunnallisesti kaikkien Lastenliiton toimijoiden käyttöön.

Kun olimme saaneet varmuuden kehittämistarpeesta ja ohjaava opettaja oli hyväksynyt opinnäytetyömme aiheen, aloitimme ideointivaiheen. Ideointivaiheessa etsitään ratkaisutapoja kehittämistarpeeseen. Ideoinnin apuna voi käyttää erilaisia luovan ongelmanratkaisun menetelmiä. (Jämsä ym. 2000, 35.) Ideointivaiheessa käytimme ideapankki menetelmää soveltaen. Ideapankki menetelmän tarkoituksena on kerätä toiveita ja ehdotuksia siitä, mitä asioita tulisi korjata ongelman ratkaisemiseksi. Toiveita voi kerätä kehittämisen kohteena olevilta tahoilta, esimerkiksi asiakkailta tai yhteistyökumppaneilta. (Jämsä ym. 2000, 37.) Keskustelimme järjestökoordinaattorin kanssa hänen toiveistaan materiaalikansioon liittyen. Toiveena oli, että kehitelisivme materiaalikansioon Lastenliiton osallisuuden määritelmän ja työkaluja osallisuuden varmistamiseen. Toiveena oli myös, että tekisimme osallisuuden mittarin, jonka avulla ohjaajat voisivat mitata osallisuuden toteuttamistaan. Ideoimme materiaalikansiota keskenämme ja kirjasimme ylös ideoita ja

kysymyksiä materiaalikansioon liittyen, jonka jälkeen kävimme Skype-palaverin yhteistyökumppanimme kanssa.

Päädyimme siihen, että materiaalikansio on sähköisessä muodossa, jolloin se kulkee helposti ohjaajien mukana. Kansio tulee sisältämään lyhyen teoriaosuuden osallisuudesta, sillä käsite on tuntematon osalle toimijoista. Kansioon tulee määritelmä siitä, mitä osallisuus on Lastenliitossa, koska Lastenliitto halusi yhteisen ja täsmällisen määritelmän siitä, mitä osallisuus tarkoittaa juuri Lastenliitossa. Kansioon kirjataan vinkkejä siitä, miten ohjaajat toimivat osallistajina sekä annetaan ohjaajille palautteenkeruu vinkkejä. Osallisuuden mittarin päädyimme toteuttamaan osallisuuden tikapuina.

Ideointivaiheessa päätimme, mitä kansio tulee sisältämään ja sovimme, että siitä tulee opinnäytetyön suunnitelman mukaisesti selkeä, helposti ymmärrettävä ja, että siinä on tarvittava määrä tietoa kerho-ohjaajien käyttöön. Päätimme myös, että emme vastaa materiaalikansion ulkoisesta ilmeestä, vaan sen toteuttaa Lastenliitto, jotta materiaalikansiosta saadaan tulevan brändiuudistuksen mukainen. Sovimme, että Lastenliitto saa käyttöoikeudet kansioon sen valmistuttua.

4.3.2 Luonnostelu- ja kehittäelyvaihe

Luonnosteluvaiheen voi aloittaa, kun on tehty päätös siitä, millainen tuote aiotaan suunnitella ja valmistaa. Luonnosteluvaiheessa otetaan huomioon ideointivaiheessa päätetyt asiat. Asiakkaat eivät aina ole tuotteen ensisijaisia käyttäjiä ja hyödynsaajia, vaan hyöty tulee asiakkaalle välillisesti palvelujen tuottajien, esimerkiksi henkilökunnan kautta. Palvelujen tuottajien ja tarjoajien näkemykset täytyy selvittää, mutta koska asiakkaat ovat lopullisia hyödynsaajia, heidän tarpeensa ja ominaisuutensa tulisi selvittää. Kun molempien osapuolten näkökulmat on otettu huomioon, varmistetaan, että tuote vastaa tarkoitustaan. Tuotteen asiasisällön selvittäminen voi edellyttää tutustumista tutkimustietoon aiheesta. (Jämsä ym. 2000, 43-47.) Opinnäytetyössämme asiakkaita ovat kerhotoimintaan osallistuvat lapset. Materiaalikansiota tehdessämme otamme huomioon lasten iän ja sen mukaisen kehitystason. Palvelun tarjoajan eli Lastenliiton näkemykset selvitettiin jo ideointivaiheessa. Otimme huomioon myös tuotteen välilliset hyödynsaajat eli kerho-ohjaajat. Halusimme, että materiaalikansio on helppolukuinen ja tiivis, jotta ohjaajat löytävät haluamansa tiedon helposti ja nopeasti. Luimme aiemmin Lastenliitolle tehdyn opinnäytetyön sekä osallisuuteen liittyvää tutkimustietoa ja kirjallisuutta. Keskustelimme myös Lastenliiton tämän hetkisestä

osallisuuden tilasta järjestökoordinaattorin kanssa. Näin varmistimme, että tuote vastaa tarkoitustaan.

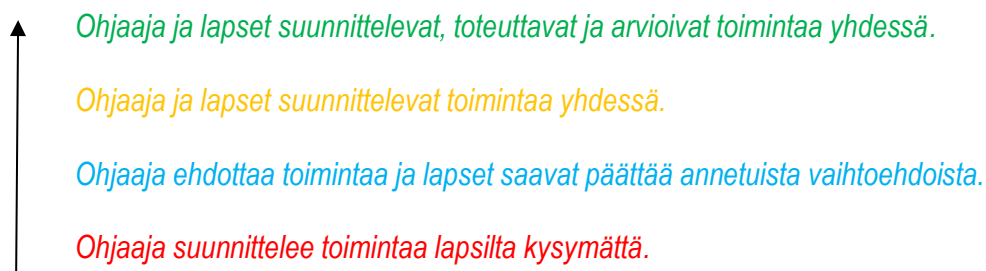
Aloitimme materiaalikansion luonnostelun keväällä 2019 Word -tiedostolle. Kokosimme tiedostolle ideointivaiheessa päätetyt aihealueet mielestämme parhaassa järjestyksessä. Päädyimme siihen, että materiaalikansio alkaa sisällysluettelolla, jonka jälkeen alkaa osallisuuden teoriaosio. Seuraavalla sivulla kerrotaan, kuinka kerho-ohjaajat voivat toimia osallistajina. Seuraavaksi tulee kehittämämme osallisuuden tikapuut ja niiden ohjeet. Viimeiseksi on palautteenkeruu vinkkejä ohjaajille. Aloimme hahmottelemaan materiaalikansion sisältöä.

Kehittelyvaihe etenee luonnosteluvaiheessa sovittujen ratkaisujen mukaisesti (Jämsä ym. 2000,54). Tässä vaiheessa aloitimme tekstin kirjoittamisen aiemmin määriteltyjen otsikoiden alle ja kehittelimme osallisuuden tikapuut (katso kuvio 1). Kirjoittaessamme pyrimme pitämään mielessämme tuotteemme tiedonvastaanottajat eli tässä tapauksessa kerho-ohjaajat.

Sisällysluettelon jälkeen ensimmäisellä sivulla on teoriaosio osallisuudesta. Kerromme mahdollisimman tiiviisti ja helposti ymmärrettävästi mitä osallisuus on. Sivulla on kolme kappaletta, joissa yhdessä kerrotaan yleisesti osallisuudessa. Toisessa kappaleessa kerrotaan kuinka osallistuminen ja osallisuus tarkoittavat eri asioita, ja kolmannessa kappaleessa tarkennetaan mitä osallisuus tarkoittaa juuri Lastenliiton toiminnassa. Toisella sivulla kerrotaan siitä, kuinka ohjaajat voivat toimia osallistajana. Kappaleessa kerrotaan, mitä osallisuuden mahdollistaminen vaatii ohjaajalta sekä, mitä ohjaajan on hyvä tiedostaa ja muistaa.

Kolmannelta sivulta alkaa kehittämämme Lastenliiton osallisuuden tikapuut. Sovelsimme tikapuihin Roger Hartin, Harry Shierin ja Nigel Thomasin luomia osallisuuden malleja ja poimimme niistä mielestämme parhaimmat ja Lastenliitolle sopivimmat asiat. Kun lähdimme hahmottelemaan osallisuuden tikapuita, pyrimme pitämään mielessämme Lastenliiton kerhotoiminnan ja sen, kuinka ohjaajat suunnittelevat toimintaa. Mietimme ensin suunnittelutavan, jossa lapset eivät ole ollenkaan mukana ja sitten suunnittelu- ja toteutustavan, jossa lapset ja ohjaajat suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat toimintaa yhdessä. Nämä toimivat tikapuiden alimpana ja ylimpänä askelmana. Tämän jälkeen lähdimme miettimään mitkä askelmat voisivat olla näiden kahden välissä. Näin päädyimme siihen, että tikapuissa on neljä askelmaa ja niitä luetaan alhaalta ylöspäin. Tikapuiden alimmalla askelmalla ohjaaja suunnittelee toimintaa lapsilta kysymättä. Toisella askelmalla ohjaaja ehdottaa

toimintaa ja lapset saavat päättää annetuista vaihtoehtoista. Seuraavalla askelmalla ohjaaja ja lapset suunnittelevat toimintaa yhdessä ja viimeisellä, ylimmällä askelmalla ohjaaja ja lapset suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat toimintaa yhdessä. Tikapuiden alla kerromme niiden käyttöohjeet, jonka jälkeen kerromme jokaisesta neljästä tikapuun askelmasta erikseen omilla kappaleillaan. Osallisuuden tikapuu havainnollistaa osallisuuden kulkua, ja sen avulla kerho-ohjaajat voivat tarkastella omaa osallisuuden toteuttamistaan. Viidenneltä sivulta alkaa vinkki – osio, jossa annamme vinkin kerhon sääntöjen laatimiseen yhdessä lasten kanssa, sekä neljä ideaa, kuinka kerätä palautetta lapsilta.

KUVIO 1. Lastenliiton osallisuuden tikapuiden malli.

4.3.3 Materiaalikansion arviointi

Lähetimme materiaalikansion järjestökoordinaattorille kommentoitavaksi, kun olimme omasta mielestämme valmiita. Järjestökoordinaattori oli tyytyväinen kansion, joten lähetimme kyselyn saatekirjeen (liite 1), arviointilomakkeen (liite 2) sekä materiaalikansion sähköpostilla Espoon alueen järjestökoordinaattorille. Järjestökoordinaattori välitti kyselyt, saatekirjeen ja materiaalikansion kerho-ohjaajille ja kerho-ohjaajat lähettivät vastaukset takaisin järjestökoordinaattorille, joka välitti vastaukset meille sähköpostin välityksellä. Näin säilytettiin vastaajien anonymiteetti. Saimme takaisin neljä arviointilomaketta täytettynä. Pyysimme järjestökoordinaattorilta myös kommentteja vapaasti sähköpostin välityksellä. Emme lähettäneet arviointilomaketta järjestökoordinaattorin täytettäväksi, sillä hän oli jo kommentoinut materiaalikansiota sen tekovaiheessa useasti (katso taulukko 1). Kommenttien pohjalta pystyimme jo tekovaiheessa tekemään muutoksia materiaalikansioon. Järjestökoordinaattori oli tyytyväinen kansion, mutta halusi lisätä siihen oman kappaleen siitä, mitä osallisuus on Lastenliitossa.

Arviointilomakkeen kysymykset pohjautuivat materiaalikansion laatukriteereihin, joita olivat kansion selkeys, helposti ymmärrettävyys ja, että kansiossa on tarvittava määrä tietoa sekä ideoita ohjaajien käyttöön. Kysymyksiä oli kuusi ja jokaisessa kysymyksessä pyysimme perusteluita vastauksiin. Lisäsimme myös viimeiseksi kohdan, jossa vastaajat saivat vapaasti kirjoittaa muita kommentteja ja kehitysideoita materiaalikansioon liittyen.

Arvioinneista kävi ilmi, että kansiota pidettiin selkeänä ja helposti ymmärrettävänä. Vastauksia perusteltiin sillä, että kansio on sopivan mittainen, värit selkeyttivät kansiota ja kansiossa on selitetty osallisuus selkeästi. Yksi vastaajista vastasi, että ei ollut ymmärtänyt osallisuuden käsitettä.

”Pidin kansiota selkeänä ja ymmärrettävänä. Kuvitetut, värilliset kuviot helpottivat nopeaa läpilukua ja toisella kerralla ajatuksen kanssa pääsi pureutumaan yksityiskohtiin. Sopivan mittainen.”

Osallisuutta käsittelevää teoriaosiota pidettiin selkeänä ja onnistuneena. Vastaajien mielestä osallisuuden käsite on avattu hyvin. Perusteluksi saimme, että teksti on sopivan pituinen ja tikapuut ovat hyvät ja käyttökelpoiset. Saimme kiitosta myös kappaleesta, jossa kerrotaan osallisuudesta Lastenliitossa. Materiaalikansion visuaalista ilmettä kritisoitiin, vaikka vastaajille oli kerrottu, että ulkoasu ei ole lopullinen.

”Teoriaosiot ovat helposti sellaisia, joiden yli lukijat hyppäävät, koska konkreettiset ideat ja selitykset ovat helpommin toteutettavissa. Tässä tapauksessa pituutta ei kuitenkaan ole liikaa, joten lukemiseen ei kyllästy”

Kaikki vastaajat olivat sitä mieltä, että tietoa osallisuudesta on tarpeeksi ja, että tieto on oleellista. Osan mielestä ideoitakin on tarpeeksi, mutta osa vastaajista toivoi konkreettisia vinkkejä siitä, miten toimintaa voisi suunnitella. Esille tuli myös, että palautteenkeruuideat ovat kaikki kirjoitustaitoa vaativia, joten vastauksissa pyydettiin ideoita, joihin pienemmätkin kirjoitustaidottomat lapset voivat osallistua.

”Tulisikohan teille vielä mieleen muitakin ideoita, jotka sopisivat kirjoitustaidottomille pikkuisillekin?”

Kaksi vastaajista piti materiaalikansiota erittäin hyödyllisenä ja kaksi melko hyödyllisenä omassa työssään osallisuuden näkökulmasta. Perusteluihin oli kirjoitettu, että materiaalikansio helpottaa uusien ohjaajien perehdyttämistä, sekä helpottaa myös ohjaajan työtä.

"Itseäni tämä tietysti hyödyttää omassa työssä sitä kautta, että voi antaa tämän uusille ohjaajille luettavaksi, jolloin ei tarvitse itse antaa ideoita osallisuuden toteuttamiseen tai avata käsitettä. Samalla kun tämän antaa ohjaajalle luettavaksi, tulee lasten osallistamisesta toiminnassa enneminkin "vaatimus" kuin toivomus (mielestäni hyvällä tavalla!)."

Vastausten perusteella materiaalikansion vinkkiosio on erityisen onnistunut ja käyttökelpoinen. Osallisuus -käsitteen avaamista pidettiin onnistuneena. Onnistuneena pidettiin myös sitä, miten teksti on saatu lyhyeksi ja ytimekkääksi, mutta siinä on kuitenkin tarvittava tieto. Myös osiota siitä, mitä osallisuus on Lastenliitossa, pidettiin onnistuneena.

"Vinkki osio! Se oli mielestäni todella hyödyllinen ja erityisen onnistunut!"

Vastauksista kävi ilmi, että osallisuuden tikapuiden tulkitsemista voisi selkeyttää. Vastauksissa toivottiin myös lisää ideoita palautteen keräämiseen sekä toiminnan ideointiin pienempien lasten kanssa, jotka eivät osaa vielä kirjoittaa.

"Palautteenkeruu esimerkkeihin voisi lisätä sellaisia keinoja, joita käyttää pienempien lasten kanssa. Nyt kaikissa pitää osata kirjoittaa itse"

Vastaajat saivat vielä vapaasti kommentoida materiaalikansiota. Vastaukseksi saimme muutaman tarkentavan kysymyksen sekä kiitoksia. Materiaalikansion alkuun toivottiin myös johdantoa.

"Hieno sisältö kokonaisuus ja sopivasti tietoa! (:"

"Kaiken kaikkiaan hienoa työtä, tästä on varmasti hyötyä monelle!"

Järjestökoordinaattori oli pyytänyt myös kommentteja sähköpostin välityksellä Lastenliiton Espoon alueen toimistovirkailijoilta. Vapaissa palautteissa, jotka tulivat sähköpostin välityksellä, oli esitetty kysymyksiä kohdista, jotka kaipasivat vielä selvennystä sekä kommentteja kieliopillisista seikoista.

”Kun alkaa akateemisella osuudella, on vaikea lähteä lukemaan tekstiä. Tämä kaipaisi ehkä jotain johdantoa mikä olisi selitetty kansanomaisesti.”

4.3.4 Viimeistelyvaihe

Kun tuote on valmistunut tuotekehityksen perusvaiheiden mukaisesti, käynnistyy sen viimeistely saatujen palautteiden ja arvioiden pohjalta. Viimeistelyvaiheessa hiotaan tuotteen yksityiskohtia. (Jämsä ym. 2000, 81). Arvioiden pohjalta saimme tietoa siitä, missä olimme onnistuneet ja mihin tarvittaisiin vielä muutoksia. Arvioiden perusteella kehitelimme materiaalikansiota paremmaksi ja paremmin Lastenliiton tarpeille sopivaksi. Vastausten perusteella pystyimme arvioimaan, miten olimme saavuttaneet asettamamme laatukriteerit.

Materiaalikansion arvioinneissa kävi ilmi johdannon tarve, joten viimeistelyvaiheessa lisäsimme kansion johdannon, jossa avaamme kansion sisältöä sekä selkeytämme sitä, että kaikki ohjeistukset ja vinkit ovat sovellettavissa. Pyrimme myös selkeyttämään niitä kohtia, joista arviointilomakkeeseen vastanneilla oli herännyt kysymyksiä, esimerkiksi osallisuuden käsitettä, jotta se olisi vielä helpommin ymmärrettävissä. Lisäsimme myös palautteenkeruuosioon vinkkejä siitä, miten palautetta voi kerätä kirjoitustaidottomilta lapsilta, sillä arviointilomakkeen palautteissa oli niitä toivottu. Vapaissa palautteissa oli kiinnitetty huomiota muutamiin kielipollisiin seikkoihin, joten muutimme myös näiden kohtien ilmaisua, jotta kansiosta tulisi helpommin ymmärrettävä. Tässä vaiheessa myös lisäsimme järjestökoordinaattorin kirjoittaman osion osallisuudesta Lastenliiton toiminnassa.

Tämän jälkeen lähetimme kansion Lastenliiton Espoon alueen järjestökoordinaattorille ja kysyimme vielä osallisuuden tikapuiden ulkoasun viimeistelemisestä ja siitä, mitä tehdään kirjoittamallemme osiolla Lastenliiton osallisuudesta. Sovimme, että säilytämme kirjoittamamme osion Lastenliiton osallisuudesta. Sovimme myös, että Lastenliitto tekee myöhemmin koko materiaalikansion ulkoasua tehdessään myös osallisuuden tikapuiden ulkoasun, jotta niistä tulee heidän brändiuudistuksensa mukaiset. Materiaalikansiosta muodostui tiivis 12 sivuinen osallisuuden tietopaketti (liite 3), joka tulee valtakunnallisesti kaikkien Lastenliiton toimijoiden käyttöön ja heillä on käyttöoikeudet sen muokkaamiseen.

TAULUKKO 1. Kooste opinnäytetyöprosessin aikataulusta

PÄIVÄMÄÄRÄ	TAPAHTUMA	AIHE
8.9.2018	Tekstiviestittelyä	Kysytty järjestökoordinaattorilta tarvetta opinnäytetyölle ja keskusteltu tarkemmin asiasta.
2.10.2018	Sähköposti	Järjestökoordinaattori laittanut sähköpostilla ehdotuksia eri opinnäytetyö vaihtoehtoista.
9.10.2018	Sähköposti	Vastattu sähköpostilla järjestökoordinaattorille opinnäytetyön aiheesta
25.10.2018	Sähköposti	Järjestökoordinaattori lähettänyt sähköpostia ja pohjustanut opinnäytetyön aihetta
30.10.2018	Sähköposti	Vastattu järjestökoordinaattori, että aihe kuulostaa hyvältä ja esitetty lisäkysymyksiä opinnäytetyöhön liittyen.
31.10.2018	Sähköposti	Järjestökoordinaattori vastannut kysymyksiin.
5.11.2018	Sähköposti	Vastattu järjestökoordinaattorille ja kerrottu, että voimme aloittaa työstämään opinnäytetyötä
6.11.2018	Sähköposti	Järjestökoordinaattori vastannut ja laittanut liitteenä aikaisemman opinnäytetyön
10.1.2019	Tekstiviestittelyä	Kysytty yhteistyökumppanilta, milloin yhteistyökumppani kerkeäisi juttelemaan Skypeä ja sovittu Skype-kokouksen ajankohta
14.1.2019	Skype kokous Ideointivaihe alkaa	Keskusteltu siitä mitä toiveita yhteistyökumppanilla on materiaalikansion suhteen.
17.1.2019	Sähköposti	Laitettu aiesuunnitelma yhteistyökumppanille sähköpostilla. Ja saatu aiesuunnitelma takaisin.
7.2.2019	Sähköposti Luonnosteluvaihe alkaa	Laitettu keskeneräinen suunnitelma yhteistyökumppanille
27.2.2019	Sähköposti	Yhteistyökumppani vastannut keskeneräiseen suunnitelmaan ja kommentoinut sitä
28.3.2019	Sähköposti	Kysytty Skype-kokoukselle ajankohtaa.
2.4.2019	Skype kokous Kehittelyvaihe alkaa	Juteltu materiaalikansion sisällöstä.
7.5.2019	Sähköposti	Lähetetty yhteistyösopimus yhteistyökumppanille ja saatu takaisin.
15.5.2019	Tekstiviestittelyä	Keskusteltu järjestökoordinaattorin kanssa materiaalikansion osallisuuden portaista.
20.5.2019	Sähköposti	Laitettu sen hetkinen materiaalikansio sähköpostilla kommentoitavaksi.
13.8.2019	Sähköposti	Yhteistyökumppani vastannut materiaalikansioon ja kysynyt miten edetään.
28.8.2019	Sähköposti Arviointivaihe alkaa	Lähetetty valmis materiaalikansio eteenpäin yhteistyökumppanille ja pyydetty arviota.
13.9.2019	Sähköposti	Yhteistyökumppani lähettänyt arviot valmiista materiaalikansiosta
16.9.2019	Sähköposti	Saatu vielä yksi arvio
18.9.2019	Sähköposti. Viimeistelyvaihe alkaa	Kysytty kansioon liittyen vielä tarkentavia kysymyksiä yhteistyökumppanilta.
19.9.2019	Sähköposti	Saatu vastaus kysymyksiin yhteistyökumppanilta.
26.9.2019	Sähköposti	Yhteistyökumppani lähettänyt sisältöä materiaalikansioon.
26.9.2019	Sähköposti	Lähetetty yhteistyökumppanille arvioiden pohjalta muokattu valmis materiaalikansio, sekä kysytty vielä muutama tarkennettu kysymys.
1.10.2019	Sähköposti	Yhteistyökumppani vastannut kysymyksiin.

5 POHDINTA

Opinnäytetyömme oli toiminnallinen ja se toteutettiin tuotekehitysprojektina. Opinnäytetyömme tarkoituksena oli luoda sähköinen osallisuuden materiaalikansio Lastenliiton kerho-ohjaajien käyttöön, josta he voivat saada helposti ideoita käyttöönsä. Tavoitteenamme oli antaa tietoa ja ideoita osallisuuden toteuttamisesta sekä kehittää Lastenliiton kerho-ohjaajien lasten osallisuutta koskevaa osaamista. Materiaalikansion tekemisessä hyödynsimme aiempia tutkimus- ja kirjallisuuslähteitä sekä aiemmin Lastenliitolle tehtyä opinnäytetyötä. Opinnäytetyömme tietoperustassa keskityimme lasten ja nuorten osallisuuteen, osallisuuteen kerhotoiminnassa sekä ohjaajan rooliin osallistajana.

Opinnäytetyöprosessi on ollut opettavainen. Suunnitelmaa tehdessä oli haastavaa rajata aihetta sekä tietoperustan laajuutta. Koimme, että itse materiaalikansion tekeminen oli meille luontevaa ja mielekästä ja se sujui hyvin. Opinnäytetyön raportointivaihe sujui paremmin kuin suunnitteluvaihe, sillä tiesimme mitä raportin tulisi sisältää, ja meidän oli helppo tuottaa tekstiä tekemästämme projektista. Opinnäytetyön prosessi alkoi lokakuussa 2018, jolloin keskustelimme opinnäytetyön aiheesta. Suunnitelmaa pääsimme työstämään tammikuussa 2019 ja materiaalikansion ideointivaihe aloitettiin huhtikuussa 2019. Materiaalikansion saimme valmiiksi ennen kesäkuuta, mutta keräsimme palautteet ja viimeistelimme sen syyskuussa 2019. Opinnäytetyön prosessin aikana meillä oli kaksi pitkää ammattiharjoittelujaksoa ja kesätöitä, jotka hidastivat opinnäytetyömme valmistumista, sillä halusimme keskittyä myös harjoitteluihin. Materiaalikansion tekemistä helpotti aiempi tietämyksemme osallisuudesta sekä aiempi kokemuksemme lasten ja nuorten kanssa työskentelystä. Myös toisen kokemus Lastenliitolla työskentelystä auttoi hahmottamaan kerho-ohjaajan työn rajoja.

Mielestämme asettamamme opinnäytetyön laatutavoitteet täytyivät ja saimme kansiosta selkeän ja helposti ymmärrettävän. Kansiota tuli tiivis, mutta siinä on kuitenkin tarpeeksi tietoa. Mielestämme erityisen hyvin onnistui tekemämme Lastenliiton osallisuuden tikapuut. Materiaalikansiosta saamamme palaute oli positiivista sekä rakentavaa. Materiaalikansion sisältö koettiin hyödylliseksi. Myös kerho-ohjaajien arvioinnin mukaan jokainen materiaalikansiolle määrittelemämme laatukriteeri toteutui hyvin.

Opinnäytetyön tekeminen vahvisti ammatillista osaamistamme sosionomeina. Kykymme edistää lasten ja nuorten osallisuutta sekä kykymme osallistua kehittämistyöhön yhteistyössä yhteistyökumppanimme ja muiden toimijoiden kanssa vahvistui. Myös kykymme edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa paranivat, kun syvennyimme osallisuuden käsitteeseen ja sen toteuttamiseen. Materiaalikansion kokoamisessa pääsimme oppimaan tutkivaa ja kehittävää työtettä. Prosessin aikana opimme kumppanuuslähtöisestä kehittämisestä. Opimme, että on tärkeää olla avoimessa ja tiiviissä yhteydessä yhteistyökumppaniin koko kehittämisprosessin ajan. Olemme myös kehittyneet lähdekriittisyydessä, kun opinnäytetyöprosessin aikana tutustuimme suureen määrään tietoa koskien osallisuutta. Myös ammatillinen reflektio on ollut osana oppimisprosessiamme, sillä olemme joutuneet arvioimaan opinnäytetyötämme sen eri vaiheissa. Oma käsityksemme osallisuudesta syventyi opinnäytetyöprosessin aikana. Olemme oppineet, että osallisuus on sanana monille vaikea hahmottaa, mutta käytännössä osallisuuden mahdollistaminen ei ole vaikeaa tai monimutkaista. Osallisuuden mahdollistaminen helpottuu, kun osallisuus käsitteenä tulee tutummaksi. Aiomme hyödyntää vahvaa osallisuuden tietämystämme tulevassa työssämme lasten ja nuorten parissa.

Osallisuudesta on paljon tietoa, mutta se liitetään usein varhaiskasvatukseen, kouluympäristöön tai nuorisotyöhön. Meidän opinnäytetyömme keskittyi osallisuuteen kerhotoiminnassa, josta on vähemmän tietoa ja tutkimuksia. Tämän takia opinnäytetyömme on tärkeä, koska lasten ja nuorten osallisuuden tulisi näkyä myös vapaa-ajan harrastuksissa kuten esimerkiksi kerhotoiminnoissa. Pohtiessamme materiaalikansion hyödynnettävyyttä huomasimme, että kansiota pystyy hyödyntämään myös Lastenliiton leiritoiminnassa sekä muissa lasten ja nuorten harrastustoiminnoissa. Kun lapsia ohjaava aikuinen tiedostaa mitä osallisuus on ja miten sitä voi toteuttaa, hänen on helpompaa alkaa toteuttaa lasten ja nuorten osallistamista omassa työssään. Nämä tarvittavat tiedot ovat tiiviisti ja selkeästi osallisuuden materiaalikansiossa. Sosionomin työkenttään kuuluu vahvasti ohjaajana oleminen. Korostamme osallisuuden materiaalikansiossa ohjaajan roolia osallisuuden mahdollistajana, joten pystymme hyödyntämään kansion sisältöä myös meidän omassa työssämme sosionomeina.

Vuonna 2017 osallisuuden toteutuminen oli vaihtelevaa Lastenliiton toiminnassa. Materiaalikansiomme tarkoituksena on, että osallisuudesta saataisiin pysyvä osa Lastenliiton toimintaa. Tulevaisuudessa olisi hyvä tehdä uusi kartoitus Lastenliiton sen hetkisestä osallisuuden toteutumisesta, jotta nähtäisiin, onko tilanteeseen tullut muutosta materiaalikansion käyttöönoton jälkeen. Materiaalikansiota voisi kehittää tulevaisuudessa lisäämällä enemmän erilaisia

esimerkkejä ja vinkkejä osallisuuden toteuttamisesta. Tietoperustaan voisi lisätä enemmän tietoa lasten kehitysvaiheista, joka voisi helpottaa ohjaajia arvioimaan, minkä tasoiseen osallisuuteen lapset kykenevät.

LÄHTEET

Gretschel, A. 2002. Kunta nuorten osallisuusympäristönä. Nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin. Jyväskylän yliopisto. Liikunta ja terveystieteiden tiedekunta. Väitöskirja.

Gretschel, A. & Kiilakoski, T. 2007. Lasten ja nuorten kunta. Helsinki: Hakapaino Oy.

Hakalehto, S. 2015. Lapsen oikeudet koulussa. Helsinki: Hansaprint Oy.

Jokimies, E. 2013. 365 päivää lasten osallisuutta – mahdollisuudet ja käytännöt vuorohoidossa. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro-gradu tutkielma.

Jämsä, K. & Manninen, E. 2000. Osaamisen tuotteistaminen sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Tammi.

Kansallinen Lastenliitto. 2019. Projekti: Lasten osallisuuden varmistaminen toiminnassa. Viitattu 24.1.2019. Julkaisematon lähde.

Kansallinen Lastenliitto. 2019. Tietoa Lastenliitosta. Viitattu 29.9.2019, <https://www.lastenliitto.fi/mika-lastenliitto/tietoa-lastenliitosta/>.

Kansanen, P. 2004. Opetuksen käsitemaailma. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kuntalaki 410/2015.

Marjanen, P., Marttila, M. & Varsa, M. 2013. Pienten piirissä. Yhteisöllisyyden merkitys lasten hyvinvoinnille. Juva: PS-kustannus.

Nuorisolaki 1285/2016.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2019. Jokaiselle lapselle ja nuorelle mahdollisuus mieleiseen harrastukseen – työryhmän raportti.

Lapsen oikeuksien viikko 2018, Osallisuus 2018. Viitattu 29.9.2019.
<https://www.lapsenoikeudet.fi/kampanja/lapsenoikeuksienviikko/materiaalit/vuosi-2018-osallisuus/>.

Paavola, E. & Poutanen, S. 2017. Lasten ja nuorten osallisuus Kansallisen Lastenliiton toiminnassa. Laurea Ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Julkaisematon opinnäytetyö. Viitattu 21.1.2019.

Pajulammi, H. 2014. Lapsi, oikeus ja osallisuus. Helsinki: Talentum.

Parikka-Nihti, M. & Suomela, L. 2014. Iloa ja ihmettelyä – Ympäristökasvatus varhaislapsuudessa. Juva: PS-Kustannus.

Pelastakaa Lapset Ry 2019. Mahdollisuus tehdä mikä itselle tärkeää – Lasten ja nuorten osallisuuden kehittämiskokonaisuuden loppuraportti. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma. Hallituksen kärkihanke.

Piironen, T. 2007. Ohjaajan opas lasten osallistavien ryhmien ohjaamiseen. Kuunnelkaa meitä - Lasten osallisuushanke 2006–2007.

Sosiaalialan ammattikorkeakoulutuksen kompetenssit 2016. Viitattu 29.9.2019,
<https://www.innokyla.fi/web/verkosto1167849/sosionomi-amk-kompetenssit-socionom-yh-kompetenser-hyvaksytyy/godkanda-kuopio-29.4.2016>.

Sovijärvi, T. 2013. Parasta osallisuutta. Viitattu 29.9.2019, https://www.humak.fi/wp-content/uploads/2014/12/parasta_kansi_sisus_72dpi.pdf.

Suomen perustuslaki 731/1999.

Terveystieteiden tutkimuskeskus 2001. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen suunnittelun ja arvioinnin opas. Helsinki: Trio-offset.

Tervonen, J. 2009. Jotos – Polku osallisuuteen. Lasten ja nuorten osallisuuden käsikirja. Tampereen kaupunki. Viitattu 21.1.2019, <https://www.jelli.fi/assets/files/sites/6/2017/07/Jotos-polku-osallisuuteen.pdf>.

Turja, L. & Fonsén, E. 2010. Suuntana laadukas varhaiskasvatus. Tampere: Suomen Varhaiskasvatus ry.

Hei!

Olemme kaksi Oulun Ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijaa. Olemme opinnoissamme nyt opinnäytetyö vaiheessa.

Opinnäytetyömme on toiminnallinen opinnäytetyö, ja olemme tehneet Lastenliiton kerhotoiminnan osallisuuden materiaalikansion.

Liitteenä on osallisuuden materiaalikansio, jonka toivomme sinun lukevan läpi. Tämän jälkeen toivoisimme, että antaisit palautetta materiaalikansiosta arviointilomakkeen avulla, jotta voimme muokata kansiosta vielä enemmän teidän tarpeisiinne sopivan.

Vastaaminen tapahtuu anonyymisti ja vastaukset hävitetään opinnäytetyön valmistuttua.

Kiitos avustasi etukäteen,

Janita Viitajylhä

Sosionomiopiskelija

o6vija00@students.oamk.fi

Sonja Ristell

Sosionomiopiskelija

o6riso00@students.oamk.fi

**Lasten osallisuuden varmistaminen Lastenliiton kerhotoiminnassa-
materiaalikansion arviointilomake.**

Vastaa jokaiseen kysymykseen oman näkemyksesi mukaan.

1. Miten selkeänä ja ymmärrettävänä pidät materiaalikansiota? Perustele vastauksesi.

2. Miten selkeänä ja onnistuneena pidät osallisuuden materiaalikansiossa olevaa osallisuutta käsittelevää teoriaosiota? Perustele näkemyksesi.

3. Onko materiaalikansiossa tarpeeksi tietoa osallisuudesta ja ideoita sen toteuttamiseen? Perustele vastauksesi.

4. Miten hyödyllisenä pidät materiaalikansiota omassa työssäsi osallisuuden näkökulmasta? Rastita lähimpänä näkemystäsi oleva vaihtoehto ja perustele vastauksesi.

Erittäin hyödyllisenä __

Melko hyödyllisenä __

Vähäisissä määrin hyödyllisenä __

Ei lainkaan hyödyllisenä __

5. Mikä materiaalikansiossa oli erityisen onnistunutta ja käyttökelpoista? Perustele näkemyksesi.

6. Mikä materiaalikansiossa ei ollut erityisen onnistunutta ja käyttökelpoista? Perustele näkemyksesi.

7. Muuta kehitettävää tai kommentoitavaa.

Kiitos vastauksestasi!

- Sonja Ristell & Janita Viitajylhä

Osallisuuden materiaalikansio Lastenliiton kerhotoiminnassa

Sonja Ristell & Janita Viitajylhä
2019

Johdanto:

Tämä materiaalikansio on tarkoitettu Lastenliiton kerho-ohjaajille työvälineeksi. Kansion avulla kerho-ohjaajat saavat vinkkejä siihen, miten osallisuuden saisi osaksi heidän työtään ja toimintatapojaan. Tässä materiaalikansiossa avataan osallisuuden teoriaa sekä osallisuutta Lastenliiton toiminnassa. Materiaalikansio sisältää myös Lastenliiton osallisuuden tikaput sekä vinkkejä kerhotoiminnan suunnitteluun ja arviointiin yhdessä lasten kanssa. Kaikki materiaalikansion ohjeistukset ja vinkit ovat sellaisia, joita pystyy muokkaamaan ja soveltamaan kerhoryhmän tarpeiden mukaan.

3

Sisällys

1 JOHDANTO:.....	3
2 MITÄ OSALLISUUS ON?.....	4
3 MITÄ OSALLISUUS LASTENLIITTOSSA KÄYTÄNNÖSSÄ ON?.....	5
4 MITEN TOIMIN OSALLISTAJANA?.....	6
5 LASTENLIITON OSALLISUUDEN TIKAPUUT:.....	7
6 VINKKEJÄ:.....	9
- Kerhon sääntöjen laatiminen yhdessä lasten kanssa.....	9
- Ideoita palautteen keruuseen.....	10
7 LÄHTEET:.....	12

2

Mitä osallisuus on?

Osallisuus on yleisesti käytetty käsite, mutta sille ei ole täsmällistä eikä yleisesti hyväksyttyä määritelmää.¹ Osallisuuden yleinen piirre on yksilön oma kokemus siitä, että hänellä on mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisönsä asioihin.² Kun lapsi saa olla osallisena suunnittelemassa, toteuttamassa ja arvioimassa toimintaa, hän saa osallisuuden kokemuksen. Mitä enemmän lapsi on osallisena, sitä enemmän lapselle syntyy halua vaikuttaa toimintaympäristönsä ja olla osana sitä.³ Osallisuuden kokemus ei voi syntyä ilman ympäröivää ryhmää, vaan osallisuus syntyy aina vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin.²

Osallistuminen ja osallisuus tarkoittavat hieman eri asioita. Osallistuminen tarkoittaa sitä, että ollaan mukana jossain toiminnassa, joka on usein toisten ihmisten järjestämä ja johon ei ole itse vaikuttanut millään tavalla. Osallisuus on enemmän kuin mahdollisuus osallistumiseen.⁴ Osallisuudessa olennaista on, että yksilö on itse sitoutunut johonkin toimintaan ja haluaa vaikuttaa asioiden kulkuun.⁵

Osallisuudella tarkoitetaan Lastenliitossa lasten kokemusta siitä, että heidän mielipiteensä otetaan huomioon ja annetaan lasten mielipiteiden näkyä toiminnassa. Lastenliiton toiminnan tavoitteena on lisätä lasten onnistumisen kokemuksia ja osallisuutta. Lasten äänen pitäisi tulla kuulluksi toiminnassa ja heidän pitäisi päästä osallistumaan sen suunnitteluun ja toteutukseen.⁶ Lastenliitossa lähtökohtana on, että lapsia kuullaan, ja lasten ja ohjaajien tiivis vuorovaikutus on jatkuvaa. Osallisuuden tulisi toteutua automaattisena ilmiönä.⁷

¹ Grotchal & Kihlakoski 2007, 10
² Parkka-Niemi & Suomalainen 2014, 47-49
³ Kangas, Vaino, Fossén & Häkkinen, 2018, 56
⁴ Marjamaa, Marttila & Varva 2013, 78
⁵ Piironen 2007, 6
⁶ Hakalahti 2015, 375-376
⁷ Kansallinen Lastenliitto 2019

4

Mitä osallisuus Lastenliitossa käytännössä on?

Osallisuus Lastenliitossa = Osallistuja tuntee olevansa merkityksellinen osa kokonaisuutta. Hän kokee tullessaan kuulluksi sekä kokee, että voi vaikuttaa omiin ja yhteisiin asioihin.

Osallisuus ei ole erillinen työmuoto jota silloin tällöin käytetään, vaan se on toimintatapa, jonka pitäisi olla mukana automaattisesti kaikessa Lastenliiton toiminnassa. Vapaa-ajan harrastustoimintamme tarkoitus olla kivaa yhdessä puuhailua niin että lapset pystyvät vaikuttamaan siihen mitä toiminnassa tehdään. Toiminta ei ole kallista eikä tavoitekeskeistä (toiminnassa ei esimerkiksi seurata opintosuunnitelmia), vaan helposti lähestyttävää vapaa-ajantoimintaa ja siinä korostuvat leikkimielisyys, yhdessäolo ja tekemisen ilo. Ohjaajan ei tarvitse olla ammattilainen ohjaamansa teeman parissa, vaan hänellä on tärkeää tehtävä luoda turvallinen ja hyvä ilmapiiri, jossa lasten on luontevaa toteuttaa itseään. Kun lapsilla syntyy luottamus ryhmään ja aikuisiin, he uskaltavat tuoda myös omia ideoitaan esille. Kun harrastaminen tarjoaa myönteisiä elämyksiä, ilo harrastamiseen säilyy.

5

Miten toimin osallistajana?

Jotta lasten ja nuorten osallisuus kerhotoiminnassa onnistuisi, he tarvitsevat tuekseen välittäviä ja kunnioittavia aikuisia, sillä rajojen määrittäminen on aina aikuisen tehtävä. Ohjaaja arvioi lasten kehitystason mukaisesti, paljonko vastuuta heille voi antaa.⁴ Osallisuutta tukevan aikuisen lähtökohta on luotettava ja työnsä osaava. Hänellä on tarpeeksi tietoa ja kykyä mahdollistaa osallisuus ja kannustaa lapsia siihen.⁵ Ohjaajan tulee osoittaa omalla asenteellaan, että hän arvostaa kaikkia kerholaisia, sekä heidän mielipiteitään. Lapsia on oikeasti kuunneltava, ja heidän antamiaan ideoita toteutettava, jotta lapsille tulee kuuloksi tuleminen tunne.⁶

Ohjaajana on hyvä muistaa, että osallisuus ei tarkoita sitä, että lapset päättävät yksin kaikesta. Ohjaajan on myös tärkeää tiedostaa, se että jokainen lapsi ei välttämättä halua olla osallinen, mutta se ei haittaa. Tärkeintä on, että ohjaaja antaa mahdollisuuden osallisuuteen ja kannustaa ja innostaa lapsia siihen. Ohjaajan olisi tärkeää myös kertoa lapsille siitä, miten heidän osallisuutensa näkyy toiminnassa. Ohjaajana on hyvä muistaa, että osallisuudessa ei ole kyse mistään ihmeellisestä ja paljon resursseja vaativasta toiminnasta, vaan kyse on ennemminkin ajattelu- ja toimintavasta.

⁴ Pajulanm[2014, 150

6

Lastenliiton osallisuuden tikapuu:

- ↑ Ohjaaja ja lapset suunnittelevat, toteuttavat ja arvioivat toimintaa yhdessä.
- Ohjaaja ja lapset suunnittelevat toimintaa yhdessä.
- Ohjaaja ehdottaa toimintaa ja lapset saavat päättää ennustetuista vaihtoehdoista.
- Ohjaaja suunnittelee toimintaa lapsilta kysymättä.

Tikapuiden ohjeet. Tikapuita luetaan alhaalta ylöspäin, jolloin osallisuus kasvaa ylöspäin mentessä. Osallisuuden tikapuu havainnollistaa osallisuuden kulkua ja niiden avulla ohjaaja voi peilata omaa osallisuuden toteuttamistaan. Ylimmällä tasolla pääsyä kannattaa tavoitella, mutta se ei ole aina mahdollista, sillä siihen vaikuttavat esimerkiksi lasten kehitystaso, motivaatio ja aika. On tärkeää muistaa, että ohjaaja ei voi yksin päästä ylimmälle tasolle, vaan tarvitsee lapsia avukseen. Toiminnan ei tarvitse pysyä koko kerhokauden ajan samalla osallisuuden tasolla, vaan tasot voivat vaihdella eri kerroilla. Kerhossa toteutettava osallisuuden taso voi olla myös tikapuiden askelmien välillä. Esimerkiksi jos ohjaaja on suunnitellut toimintaa kysymättä lapsilta, mutta arvioi sitä kuitenkin yhdessä lasten kanssa, niin silloin osallisuuden taso on jossain askelmien välillä.

Ensimmäinen tikapuun askelma tarkoittaa sitä, että ohjaaja suunnittelee toimintaa kysymättä lasten mielipiteitä. Toiminta perustuu täysin ohjaajan suunnitteluun ja lasten mielipiteille ei ole tilaa toiminnassa. Toimintaa ei yleensä arvioida.

Toinen tikapuun askelma tarkoittaa sitä, että ohjaaja on valmiiksi suunnitellut vaihtoehtoisia toimintoja, joista lapset saavat päättää mitä tehdään. Tämä menetelmä on toimiva esimerkiksi silloin, kun kyseessä on pienet lapset tai lapsilla ei ole itsellään vielä ideoita, mitä haluaisivat kerhossa tehdä. Olisi hyvä, että vaihtoehtoja ei anneta liikaa. 2-3 vaihtoehtoa on hyvä määrä. Ohjaaja esittää vaihtoehtoiset toiminnot lapsille ja lapset äänestävät.

7

Eniten ääniä saanut vaihtoehto toteutetaan. Jos äänet jakautuvat tasaisesti, voidaan sopia, että toiseksi eniten ääniä saanut vaihtoehto toteutetaan seuraavalla kerralla. Jos jokin vaihtoehto ei saa ollenkaan kannatusta, ohjaaja saa siitä myös tietoa, että sen tyylinen toiminta ei ole lasten mieleen ja näin voi keksiä toisenlaista toimintaa myöhempiä kerho-kertoja varten. Jos ohjaaja toteuttaa tätä tikapuun askelmaa aina, olisi hyvä muistaa antaa erilaisia ja vaihtelevia vaihtoehtoja jokaisella kerralla, jotta kerhotoiminta pysyy monipuolisena. Tätä menetelmää voi olla helppo käyttää kerhon alkuvaiheissa ja tästä voi siirtyä helposti seuraavalle tikapuun askelmalle, kun lapset ovat jo tunustuneet toisiinsa ja ohjaajaan.

Kolmas tikapuun askelma tarkoittaa sitä, että ohjaaja ja lapset suunnittelevat yhdessä toimintaa, mutta ohjaaja on vastuussa sen toteuttamisesta, eikä toimintaa arvioida jälkikäteen yhdessä lasten kanssa. Tämä osallisuuden taso vaatii jo lapsilta tiettyä kehitystasoa. Tarkoituksena on, että ohjaaja ja lapset suunnittelevat yhdessä kerhotoimintaa. Ideat toiminnasta tulee lähtökohtaisesti lapsilta, mutta ohjaaja voi mუokata ja kehittää ideoita kerhotoiminnan kannalta järkevämmiksi, jos lasten ideat eivät esimerkiksi ota huomioon resursseja, kuten aikaa ja toimintaan varattuja materiaaleja. Ohjaaja voi antaa teemoja toimintaan, joista lapset voivat suunnitella. Liikuntakerhossa esimerkiksi teemana voi olla pallopelit, tanssi tai seikkailuun liittyvä liikunnainen. Toimintaa voi suunnitella esimerkiksi pienryhmissä, jolloin ohjaaja voi käydä kiertämässä ryhmiä ja olla tarvittaessa avuksi. Ohjaajan olisi hyvä antaa mahdollisuus myös siihen, että lapset voivat nimettömänä kirjoittaa paperille ideoitaan, sillä kaikki eivät välttämättä uskalla sanoa mielipiteitään isommissa ryhmässä.

Neljäs tikapuun askelma tarkoittaa sitä, että ohjaaja ja lapset suunnittelevat toimintaa yhdessä tasavertaisina. Ohjaaja voi jakaa vastuuta toiminnan toteuttamisesta lasten kanssa ja toimintaa arvioidaan yhdessä jälkikäteen. Tämä menetelmä on pitkälti samanlainen kuin edellinen, mutta lisäksi on se, että lapset osallistuvat myös toiminnan toteuttamiseen, eli voivat esimerkiksi ohjata kerhotunnin tai yhden toiminnan ohjaajan avustuksella. Lisäksi on myös se, että ohjaaja ja lapset arvioivat toimintaa yhdessä. Olisi hyvä, että arvioinnille jätisi aikaa kerhotunnin lopputta, jossa ohjaaja ja lapset arvioivat mikä tunnissa oli onnistunutta, mikä oli kivaa ja niin edelleen.

8

Vinkejä:

Jotta osallisuus voi onnistua, yksi tärkeimmistä asioista on, että yksilö voi kokea itsensä arvostetuksi ryhmässään.¹ Kaverisuhteilla ja kerhoryhmän ilmapiirillä on suuri merkitys siihen, miten mukavaksi harrastus koetaan, sekä siihen, miten vahvasti harrastukseen sitoudutaan. On tärkeää, että kerhossa annetaan tilas kaikkien ajatuksille, joten siksi on tärkeää, että laaditaan yhdessä yhteiset säännöt ja, että kerhoryhmä ryhtymätään kunnolla.

Jos on vaikeaa keksiä toimintaa kerhoon eikä lapsiltakaan tule automaattisesti ideoita niin esimerkiksi tutustumisleikin yhteydessä voi kartoittaa lasten mielenkiinnon kohteita. Leikki voi olla esimerkiksi sellainen, että ohjaaja aloittaa sanomalla nimensä ja yhden asian mitä haluaisi tehdä kerhossa, sitten ohjaaja heittää pallon jollekin kerholaiselle, joka sanoo oman nimensä ja mitä haluaisi tehdä kerhossa ja niin edelleen. Näin ohjaaja saa tietoa lasten toiveista, ja näin on helpompi lähteä suunnittelemaan toimintaa.

- Kerhon sääntöjen laatiminen yhdessä lasten kanssa:

Heti kerhokauden alkuun kannattaa laatia lasten kanssa yhdessä kerhon säännöt. Sääntöjä on helpompi noudattaa, kun lapset ovat olleet niitä itse keksimässä. Sääntöjä keksittäessä kannattaa välttää negatiivisia "älä" tai "ei saa" ilmauksia. Esimerkiksi "Ei saa juosta" -sääntö, kirjoitetaan mieluummin "kuljemme kävellessä". Ohjaajan vastuulla on, että säännöistä tulee realistiset. Säännöt voi kirjata esimerkiksi isolle fläppipaperille. Jokainen lapsi allekirjoittaa säännöt, ja näin lupautuu noudattamaan sääntöjä kerhossa. Säännöt on hyvä ripustaa seinälle jokaisen kerhotunnin ajaksi. Sääntöjä laatiessa voi käsitellä esimerkiksi seuraavia teemoja: käyttäytyminen muita lapsia ja ohjaajaa kohtaan, kielenkäyttö, turvallisuus, välineiden käyttö, tarvittavat välineet ja asusteet kerhoon, kännökykin käyttö. Halutessaan ohjaaja voi koota säännöt ja tiedottaa niistä vanhemmille.

9

Idea 3.

Ensin jokainen piirtää oman kämmenensä kuvan paperille. Sen jälkeen kerho-ohjaaja kertoo, että jokainen sormi kuvaa erilaista arvoitinkokkulmaa. Ohjaaja kertoo kyseisen näkökulman ja kerholaiset kirjoittavat jokaiseen sormeen jonkin siihen liittyvän asian.

1. Peukalo – jotain, mille haluat antaa myönteistä palautetta kuulleesta kerhokaudesta ja tai ryhmän toiminnasta, jotain, mitä haluat "peukuttaa"
2. Etusormi – jotain, mitä haluat moitita tai mistä haluat antaa negatiivista palautetta
3. Keskisormi – jotain, joka oli erityisen hauskaa
4. Nimetön – jotain, mitä toivoisit, että kerhossa olisi tehty
5. Pikkurilli – jotain, mitä haluat sanoa ohjaajalle

Lopuksi käydään yhteisesti läpi, millaisia asioita kämmenistä löytyy. Tai vaihtoehtoisesti ohjaaja kerää paperit itselleen.

Seuraavaksi palautteen keru idea, jota voi käyttää pienimpien lasten kanssa, jotka eivät osaa vielä kirjoittaa. Idea voi käyttää myös nopeaan palautteen keräämiseen isommilta lapsilta.

Idea 4.

Ensin kerho-ohjaaja jakaa jokaiselle lapselle punaisen ja vihreän paperin. Punainen paperi tarkoittaa, että lapsi ei tykännyt toiminnasta ja vihreä tarkoittaa, että tykkäsi. Kerho-ohjaaja kysyy lapsilta tarkennettuja kysymyksiä, joihin haluaa vastauksen. Esimerkiksi "Oliko maalaaminen kivaa?" jolloin lapset näyttävät samanaikaisesti paperia sen mukaan mitä mieltä olivat. Kysymysten tulee olla kysymyksiä, joihin vastaus on "kyllä" tai "ei". Ohjaaja voi lisätä myös vaihtoehdon "en osaa sanoa" ja käyttää esimerkiksi keltaista paperia.

Palautteenantovälineitä voi muokata oman tarpeen mukaan. Paperit voi vaihtaa esimerkiksi hymynaamoihin tai peukalon näyttämiseen ylös tai alas päin. Versiota voi myös muokata toiminnallisemmaksi, jolloin esimerkiksi ohjaaja sanoo että "jos tykkäsit maalaamisesta, mene kyykkyy ja jos et tykännyt mene x-asentoon".

11

-Ideoita palautteen keruuseen:

Idea 1.

Kerholaiset jaetaan satunnaisesti 3-5 hengen pienryhmiin. Jokainen pienryhmä saa kahta eri väriä olevia lappuja, kutakin noin 5 kappaletta. Yksi väri kuvastaa onnistumisia ja toiset haastavia tai kurjia tilanteita. Ryhmäläiset kirjoittavat pienryhmissä kauden tapahtumista mieleen tulleita asioita lappuille. Ryhmäläisiä kannattaa kannustaa miettimään mahdollisimman pieniä asioita ja tapahtumia. Kirjoittamisen jälkeen jokainen pienryhmä voi joko vuorollaan esitellä omien lappujensa sisältöä tai laput voidaan kiinnittää esimerkiksi seinälle esille, ja ohjaajan johdolla käydä läpi ensin kerholaiten mielestä onnistuneita asioita ja seuraavaksi kurjia asioita.

Myös kerho-ohjaaja voi samalla kirjoittaa havaintojaan lappuille, lapsista ja muorista on mukava nähdä, millaisia asioita ohjaaja nostaa esille.

Idea 2.

Jokaiselle lapselle jaetaan paperi, johon on tarkoitettu kirjoittaa ajatuksia kuulleesta kerhokaudesta. Kirjoittamista helpottaakseen kerho-ohjaaja on kirjoittanut joko fläppitaululle tai jokaisen paperin esimerkiksi seuraavanlaisia lauseenalkuja:

- Parasta kerhokaudessa oli...
- Mielestäni ryhmässämme parasta on se, että...
- Erityisen ypeä olen siitä, että...
- Olen oppinut...
- Minua on jäänyt mietittävään...
- Toivoisin, että seuraavalla kaudella...
- Mielestäni kerho-ohjaajan pitäisi...

Harjoitus voidaan purkaa niin, että jokainen saa lukea ääneen ne kohdat, jotka haluaa jakaa kaikille tai vaihtoehtoisesti ohjaaja voi kerätä nimettömät palautelaput itselleen luettavaksi.

10

Lähteet:

1. Gretscheil, A. & Killakoski, T. 2007. Lasten ja nuorten kunta. Helsinki: Hakapaino Oy.
2. Parikka-Nihti, M. & Suomela, L. 2014. Iloa ja ihmettelyä – Ympäristökasvatus varhaislapsuudessa. Juva: PS-Kustannus
3. Kangas, J., Vlasov, J., Fonsén, E & Heikka, J. 2018. Osallisuuden pedagogiikka varhaiskasvatuksessa 2 – suunnittelu, toteuttaminen ja kehittäminen. Tampere: Suomen varhaiskasvatus ry.
4. Marjanen, P., Marttila, M. & Varsa, M. 2013. Pienten piirissä. Yhteisöllisyyden merkitys lasten hyvinvoinnille. Juva: PS-kustannus
5. Piironen, T. 2007. Ohjaajan opas lasten osallistavien ryhmien ohjaamiseen. Viitattu 24.1.2019, <https://nuorisoseurat.fi/wp-content/uploads/2016/12/mun-vuoro-osallisuusopas.pdf>
6. Hakalahto, S. 2015. Lapsen oikeudet koulussa. Helsinki: Hansaprint Oy.
7. Lastenliitto 2019
8. Pajulammi, H. 2014. Lapsi, oikeus ja osallisuus. Helsinki: Talentum.

12